

MAXTUMQULI SHE'RLARIDA TALMEH SAN'ATINING QO'LLANILISHI**Abdullayeva Nilufar Ibragim qizi**

Termiz davlat universiteti O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası o'qituvchisi.

E-mail: nilufarabdullayeva789@gmail.com**<https://doi.org/10.5281/zenodo.11918976>**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Maxtumquli she'rlarida "talmeh" san'atining qo'llanilishiga hamda she'rlarda keltirilgan tarixiy shaxs, joy nomlarining sharhlari ko'rsatib o'tilgan. Shoirning talmeh san'atidan she'rlarida mohirona foydalanganligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Maxtumquli she'riyati, talmeh san'ati, islomiy allomalar, xalq og'izaki ijodi qahramonlari, lirik qahramon.

APPLICATION OF THE ART OF TALMEH IN MAKHTUMQULI'S POEMS

Abstract. This article shows the use of the art of Talmeh in Makhtumquli's poems, as well as the comments of the names of historical persons and places mentioned in the poems. It is said that the poet skillfully used the art of Talmeh in his poems.

Keywords: Makhtumquli's poetry, talmeh art, Islamic scholars, heroes of folklore, lyrical hero.

ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВА ТАЛЬМЕ В СТИХАХ МАХТУМКУЛИ

Аннотация. В этой статье показаны комментарии Махтумкули к использованию искусства талмех в своих стихах, а также к историческим личностям и географическим названиям, представленным в стихах. Упоминается, что поэт умело использовал искусство талмеха в своих стихах.

Ключевые слова: поэзия Махтумкули, искусство талмеха, исламские ученые, герои устного народного творчества, лирический герой.

Maxtumquli she'riyati – nurli she'riyat. Uning ijodida dunyoviy va islomiy ilm-ma'rifatdan xabar beruvchi she'rlari alohida mavqe'ni ishg'ol etadi, yuraklarni larzaga soladi.

Maxtumquli she'riyati barcha turkiy millatlar, jumladan, o'zbeklarning ham ma'naviy mulkiga aylangan. Shoirning hayot va o'lim, inson va borliq, go'zal insoniy fazilatlar va odob-axloqqa oid she'rlarida islom dini va tasavvufiy qarashlari yaqqol sezilib turadi. Bunday she'rlar shoir to'plamlarining salmoqli qismini egallaydi. Hatto muhabbat mavzusidagi eng go'zal she'rlari

Yaratganga bo‘lgan ilohiy ishq kechinmalari bilan uyg‘un tarzda berilganligini kuzatish mumkin. Aytishlaricha, Maxtumqulining ilk she‘ri “Turgil, dedilar” manzumasidir. Shoir she‘rda Alloh taolo ato etgan ma‘naviy ikromni shukrona va hissiyot bilan bayon etadi:

Bir kecha yotardim, tunning yarmida,
To‘rtta otlig kelib, “Turgil!”, dedilar,
“Xabar bergaydirmiz fursat yetganda,
Bul yerda erlar bor, ko‘rgil!” dedilar.
Nazarim tushganda ul to‘rt mardona,
Ko‘nglim jo‘sha keldi, boshim gardona,

- deya shoir ma‘no olamida erlar – valiy zotlarni ko‘rib, ko‘ngli jo‘sh urib, boshi aylanganini aytib, his-hayajonini izhor etadi. Ma‘no olamidan Maxtumquliga insonlarni she‘r bilan Haqqa da‘vat etish izni va iste‘dodi berilgani manzuma zamirida ifodalangan. Bu “O‘g‘lon, Alloh yoring, borgil, dedilar” satridan ham anglashiladi. Maxtumqulining “Turgil” dedilar (Tush)[3,189] she‘riga nazar soladigan bo‘lsak, she‘rning boshidan oxrigacha talmeh san‘atidan foydalanilgan. Talmeh san‘ati (arab. — ishora qilish, biror narsa tomonga yengil nazar tashlash) — mumtoz she‘riyatda keng qo‘llangan badiiy san‘atlardan biri. Bunda shoir mashhur shaxslar, joy nomlari, bir qissa, voqea yoki asarga ishora qilish orqali misralarni shakllantirishdir.[4,110]

O‘ltirdik, keldi ikki pirzoda,
Ko‘zidan yosh oqar, dili duoda,
“Huv, Haq!” debon chekdi olti piyoda,
“Odam endi kelar, ko‘rgil!” dedilar.

Ushbu misralarda kelgan “Huv, Haq!” zikri tasavvuf olamida va barcha tariqatlarda mashhur bo‘lgan zikrlardan hisoblanadi.

To‘rtta otlig keldi, bari sabzaboz,
Asolari yashil, oti qirg‘iy, boz,
“Majlis halqasini qurmang bo‘yla oz,
Odam ko‘pdir, kengroq olgil!” dedilar.

Bu misralarda kelgan “Majlis halqasi” esa tariqatlardagi Allohni yod etish halqasi hisoblanib, unda shayxning ortidan ergashib, barcha majlis qatnashchilarning halqa shaklda Allohni zikr etishidir.

Nurdan indi oltmish otli oriflar,
“Muhammad” deb, tamom qarshi yurdilar,
Sog‘lik-salomatlik bir-bir so‘rdilar,
“Turmang, ulug‘ joyga yurgil!” dedilar.

Bu misralarda Payg‘ambar Muhammad (s.a.v)ni tilga olib uning yo‘lida ekanligini hamda Allohga vasfiga yetishish uchun undan umidvorligini aytib o‘tmoqchi bo‘gan shoir, shu nomni tilga olib talmeh san’atini shakllantirgan.

“Alidir!” dedilar, tutdi dastimdan,
Bo‘yra to‘shagimni oldi ostimdan.
Men bilmadim, nima quydi ustimdan,
“Uchragan davrondir, surgil!” dedilar.
Haydardan so‘radim barin otma-ot,
“Hazrati payg‘ambar uldir, bo‘lma yot,
Ul Salim xojadir, Bobo zurriyod,
Ul Vaysil Qarondir, bilgil!” dedilar.

Bu baytlarda kelib talmeh san’atini hosil qilayotgan tarixiy shaxslar islom adabiyotidagi mashhur mutasavvufklar bo‘lib, Uvays ibn Amir al Qaroniy – islom va sufizmda juda hurmatli shaxs hisoblanadi. U, Muhammad Payg‘ambar (s.a.v) davrlarida yashab o‘tgan. (Bu avliyo odam o‘zining butun umrini dunyo bo‘ylab sayohat va islomni targ‘ibot qilish bilan o‘tkazgan. Uvays Qaroniyning umri va o‘limi ko‘plab afsonalarga sabab bo‘lgan. Aytishlaricha uning Siffa jangida o‘limidan so‘ng yettita sulton Qaroniy uni kim dafn etishini hal qila olishmagan ekan. Har bir sulton tobut tayyorlab qarashsa ularning har birida avliyo yotgan ekan.)

“Ul Bahouddin, ul ham bir erdir,
Biri Zangi bobo, ul-da nomdordir,
Suyunishib turgan to‘rt choriyordir,
Maqsading ne bo‘lsa, aytgil!” dedilar.
Ikki shayx halqadan balqidi oftob,
“O‘g‘longa fotiha bering – dedi, sof –
Yuz yigirma to‘rt ming anbiyo, ashob,
Barisi shulardir, bilgil!” dedilar.

Rasululloh aytdi: “Yo Shohimardon,
Ayo, Salim xoja, yo bobo Salmon,
Abubakir Siddiq, yo Umar, Usmon,
Bu qulning maqsadin, bergil!” dedilar.
Salim, bobo Salmon buyurdi mardga,
Piyolani tutib, soldilar dardga,
Ketdi aql-hushim, yotdim shu yerda,
“Arshda, farshda ne bor, ko‘rgil!” dedilar.

Mazkur she'ring boshqa bandlarida ham talmeh san'ati mavjud bo'lib, unda to'rt xalifa, tasavvuf olamida ma'lum va mashhur bo'lgan mutasavvuf allomalarni ham tilga olib shoir ulardan islomiy ko'mak olganligini ta'kidlab o'tadi.

Shoirning yana bir she'riga e'tibor qaratsak, "Sado bo'ldim", endi yuqorida tahlil qilgan she'rimizdan farqli ravishda Maxtumquli bu she'rida tasavvufiy olimlar emas balki, xalq orasida adolati, mard va jasurligi bilan mashhur bo'lgan xalq og'izaki ijodi qahramonlarini keltirib, talmeh san'atini shakllantiradi, bu tahlillardan namoyon bo'ladiki, Maxtumquli ham diniy bilimlarni, ham turkiy xalqlar adabiyotini ham juda yaxshi bilgan va bilgan bilimlarini o'z ijodida o'rinli joylarda qo'llay olgan.

Saltanatda, Sulaymon, gar sursa yuz siyosat,
Kelsa pari podshosi – Oqtemiru, Jonpo'lot,
Yuz ming devga bosh bo'lgan dev to'rasi Temirbod,
Magas shohi Tartarus hamrohlik etsa, hayhot,
Mur malagi Munzora kelsa behad, bag'oyat,
Musonurga qo'l ochib, Iso o'qib yuz oyat,
Xizr duo aylabon, Ilyos etsa munojaat,
Bundoq murda jasadga maholdir topmoq najot,
Kuydim, pishdim yor-do'stlar, o'rtandim, ado bo'ldim.

"Ko'rdingmi" nomli she'rida esa lirik qahramon turkiy xalqlar gultoji Alisher Navoiyga murojaat qilib, Navoiyning huzurida o'zini nochor va undan ancha pastda his qilgan holda kamtarlik bilan "Navoiy – jandali – egni xirqapo'sh, Mening sohibjamolimni ko'rdingmi?!" deb so'ramoqda, bizning nazarimizda o'sha lirik qahramon qidirayotgan "sohibjamol" – Alloh ishqida mast bo'lgan Maxtumqulining o'zi, bu xulosaga kelishimizning sababi, keyingi misralarda lirik qahramon o'zining "sohibjamolini" Kaba atrofidan, Jayhun ustidan, Shom-u Iroqdan, Rum -u Qipchoqdan, Chin-Mochindan, Zamoil o'rnidan, Arshning ichidan izlaydi, xattoki islom olamining shayxi Ahmad Yassaviyga ham "sohibjamolini" so'rab murojaat qiladi.

Shoir bu she'rni yozishda talmeh san'atidan mohirona foydalana olgan, hamda keltirgan har bir tarixiy shaxs yoki tarixiy joy nomini o'z o'rnida qo'llay olgan.

Anqosifat turib: "Huv!" deb qalqqan qush,
Kechalar tirikdir, kunduzi behush,
Navoiy – jandali – egni xirqapo'sh,
Mening sohibjamolimni ko'rdingmi?!
Qon etibdir, falak, bag'rim firoqda,
Elmudom kezarman yor deb so'roqda,

Ka'ba atrofida, Shomda, Iroqda,
Mening sohibjamolimni ko'rdingmi?!
Rumda yo Qipchoqda, Chinda-Mochinda,
Zamoil o'rnida, Arshning ichida,
Iqlim tegrasida, falak burjida,
Mening sohibjamolimni ko'rdingmi?!
Oshiqdar ohida, Gulzum davrida,
Qubbatil islomda, Jayhun bahrida,
Sidro sahrosida, Iso shahrida,
Mening sohibjamolimni ko'rdingmi?!
Hazrat Ali soldi olamga dovi,
Qofdan Ka'ba tushdi hazratning chovi,
Yo iqlim egasi Ahmad Yassavi(y),
Mening sohibjamolimni ko'rdingmi?!
Maskan tutmish Qora dengiz burnida,
Alining mulkida, Iso o'rnida,
Yerning orqasida, ko'kning qornida,
Mening sohibjamolimni ko'rdingmi?!

Xulosa qilib aytish mumkinki, Maxtumquli uslubida, asarlarining shakli va mazmunida turkman og'zaki ijodi namunalarining ta'siri sezilib turadi. U turkman maqol, matallarini, xalq tiliga xos unsurlarni adabiyotga olib kirishda katta xizmat qilgan. Ayni paytda shoirning purma'no misralari millatning hikmatli so'zlari, aforizmlari qatoridan joy olgan. Bir so'z bilan aytganda, Maxtumquli xalqining tili, aytar so'zi bo'lib, turkmaning qalbini, orzu-armonini, millat ma'naviyatini olam ahliga kuylagan.

REFERENCES

1. Ўзбек адабиёти тарихи масалалари. - Т. : Фан, 1976. - 118 б.
2. Ўзбек классик шеърлари жанрлари. - Т. : Укитувчи, 1979. - 183 б.
3. Махтумқули Фироғий. Сайланма., - Т.: "Ўзбекистон", 2008. - 408 б.
4. Хусайний, Атоуллоҳ. Бадойиъ-с-санойиъ, (аруз вази ва бадий воситалар ҳақида) Форс. А. Рустамов тарж, - Т.: Адабиёт ва санъат нашириёти, 1981,- 400 б.